

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

ЗАТВЕРДЖЕНО
Рішення методичної ради
університету
29 серпня 2024 року,
протокол № 1 .

Перша проректорка, голова
методичної ради університету,
кандидатка наук з державного
управління, доцентка

_____ Ірина КОВТУН

29 серпня 2024 року

М.П.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
з навчальної дисципліни
«РИМСЬКЕ ПРАВО»
для підготовки на першому (освітньому) рівні
здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра
за спеціальністю 081 Право
галузі знань 08 Право
за денною формою навчання

РОЗРОБНИКИ:

Завідувач кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук, доцент

Світлана ЛОЗІНСЬКА

Доцент кафедри міжнародного та європейського права, доктор філософії з права

Алла КІРИК

29 серпня 2024 року

СХВАЛЕНО

Рішення кафедри міжнародного та європейського права
29 серпня 2024 року, протокол № 1.

Завідувач кафедри, кандидат юридичних наук,
доцент

Світлана ЛОЗІНСЬКА

29 серпня 2024 року

Декан юридичного факультету, кандидат
юридичних наук, доцент

Віктор ЗАХАРЧУК

29 серпня 2024 року

Обліковий обсяг – 2,5 ум.др.арк.

ЗМІСТ

			Стор.
1.	Структура вивчення навчальної дисципліни		4
	1.1.	Тематичний план навчальної дисципліни	4
	1.2.	Лекції	4
	1.3.	Семінарські заняття	10
	1.4.	Самостійна робота студентів	20
	1.5.	Підсумковий контроль	27
2.	Схема нарахування балів		29
3.	Рекомендовані джерела		32
4.	Інформаційні ресурси в Інтернеті		38

1. Структура вивчення навчальної дисципліни

1.1. Тематичний план навчальної дисципліни

№ теми	Назва теми	Кількість годин					
		Денна форма навчання					
		Усього	у тому числі				
			Лекції	Сем. (прак).	Лабор.	Ін.зав.	СРС
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Поняття римського права	6	1	1	–	–	4
2.	Джерела римського права	6	1	1	–	–	4
3.	Особі	6	2	2	–	–	3
4.	Сімейні правовідносини в Римі	6	2	2	–	–	3
5.	Речове право Риму.	6	1	0,5	–	–	4
6.	Володіння	6	-	0,5	–	–	4
7.	Право власності	6	1	1	–	–	3
8.	Права на чужі речі	6	2	2	–	–	3
9.	Загальне вчення про зобов'язання	6	2	2	–	–	3
10.	Загальне вчення про договори	6	1	1	–	–	4
11.	Окремі види договірних зобов'язань	6	1	1	–	–	4
12.	Загальне поняття про позадоговірні зобов'язання	6	2	2	–	–	3
13.	Спадкове право Риму	6	2	2	–	–	3
14.	Вчення про цивільний процес	6	–	–	–	–	4
15.	Особливості кримінального права	6	–	–	–	–	5
	Усього годин:	90	18	18	–	–	54

1.2. Лекції

№ з/п	Назва і план теми	Кількість годин
1	2	3
	Змістовий модуль 1	
1.	Поняття римського права	1
1.1.	Римське право і римська держава: характер і зміст взаємодії. Світоглядний характер римського права, право і справедливість, право і правосуддя. Поділ права на приватне і публічне. <i>Jus publicum, jus privatum</i> . Поняття римського приватного права. Зміст,	

1.2. 1.3. 1.4.	<p>подібність та відмінність приватного права від права публічного. <i>Publicum jus pactis privatorum mutari non potest.</i></p> <p>Основні системи римського приватного права. <i>Jus civile</i> і <i>jus gentium</i>, <i>jus praetorium</i>. Зміст <i>jus gentium</i>. Взаємний вплив <i>jus civile</i> і <i>jus gentium</i>. Процес поступового зближення і злиття цих систем. Можливі принципи періодизації римського права. Риси посткласичного права. <i>Aequitas</i>. Кодифікація римського права.</p> <p>Сучасні оцінки римського приватного права. <i>Jus est ars boni et aequi</i>. Історичне значення римського приватного права. <i>Gaius est pater historiae juris Romani</i>. Значення римського приватного права для сучасного юриста.</p> <p>Пам'ятки римського права. Література з питань римського права. Характеристика зарубіжної літератури в галузі римського права.</p>	
2.	Джерела римського права	1
2.1. 2.2. 2.3. 2.4. 2.5. 2.6.	<p>Поняття та основні етапи нормотворчої діяльності в римському праві. Звичаєве право. <i>Lex, leges, senatusconsultum, mores maiorum</i>. Склад джерел римського приватного права на початок I століття н.е.</p> <p>Поняття закону, техніка його розробки, прийняття та введення в дію. Структура, класифікація законів.</p> <p>Право приватне і право преторське. Римські магістрати і значення їх едиктів для розробки нової системи права. Процес взаємодії права приватного і преторського. Преторський едикт. Імператорські конституції: їх характер та види. Кодифікація едиктів. <i>Commentarii pontificum, commentarii magistratum. Consuetudo, jus dicere.</i></p> <p>Діяльність юристів. Форми їх діяльності. <i>Jus publici respondere</i>. Значення римської юриспруденції для формування і розвитку права.</p> <p>Тлумачення юристів як джерело права. Види літературних творів римських юристів. Сабін'янська і прокул'янська школи юристів. Визначні класичні юристи. Занепад римської юриспруденції. Закон про цитування юристів.</p> <p>Кодифікація Юстиніана; причини і процес кодифікації. <i>Constitutio, Regulae, Sententiae. Corpus juris civilis</i>. Інституції, їх зміст і система. Дигести. Їх склад і зміст. Кодекс Юстиніана. Інституції. Новели.</p>	
3.	Особи	2
3.1. 3.2. 3.3. 3.4. 3.5. 3.6.	<p>Особливості римського вчення про суб'єкти права. Основний поділ населення Римської держави. Правовий статус окремих верств населення. <i>Summa divisio de jure personarum haec est, quod omnes hominem aut liberi sunt aut servi.</i></p> <p>Основні права вільнонароджених і вільновідпущеників. Способи набуття і втрати римського громадянства.</p> <p>Правове положення латин, іноземців, колонів. Можливість переходу із одного юридичного стану до іншого.</p> <p>Раби як об'єкти і суб'єкти права. <i>Servi res sunt. Quod attinet ad jus civile servi pro nullius habentur. Com servi nulla actio est.</i></p> <p>Способи виходу із рабського стану. Рабський пекулій.</p> <p>Суб'єкти права. Поняття правоздатності. Зміст правоздатності. Виникнення, втрата і обмеження правоздатності.</p>	

3.7.	Правовий статус римських громадян. Встановлення формально рівної правоздатності вільних у сфері приватного права. Поняття та види дієздатності. Особи недієздатні і частково дієздатні. Опіка і піклування. Патронат.	
3.8.	Зародження юридичних осіб. Юридичний статус колегій, християнської церкви, корпорацій, казни, добродійних установ.	
4.	Сімейні правовідносини в Римі	2
4.1.	Поняття сім'ї. Агнатське і когнатське споріднення. Особи свого права та особи чужого права. Свояцтво.	
4.2.	Шлюб (<i>justum matrimonium</i>). Умови та способи укладення шлюбу. <i>Nuptia sunt conjunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani juris communication.</i>	
4.3.	Заручини, придане та передшлюбний дарунок. Шлюб <i>cum manu, sine manu</i> . Майнові передумови влади чоловіка. Причини переважання в класичний період шлюбу <i>sine manu</i> . Майнові відношення подружжя. <i>Quam vis in bonis mariti dos sit, mulieris tamen est.</i>	
4.4.	Способи та умови припинення шлюбу. Конкубінат, контуберніум.	
4.5.	Характер і зміст батьківської влади. <i>Pater est quam nuptia demonstrate.</i> Правове положення дітей. Причини поступового розширення майнових прав підвладних дітей. Пекулій і його види.	
4.6.	Майнова правоздатність підвладних дітей в праві Юстиніана. Система встановлення батьківства. Узаконення та усиновлення. Майнові та особисті відносини в сім'ї. Припинення батьківської влади. Емансипація.	
5.	Речове право Риму	1
5.1.	Поняття та зміст речових правовідносин. <i>Causam sentit dominus. Res perit domino. Genus non perit.</i> Відмінність речового права від зобов'язального. Система речових прав: інститут володіння, інститут права власності, інститут прав на чужі речі. <i>Vim vi repellere licet. Mellior est causa possidentis.</i>	
5.2.	Поняття речі (res) в римському праві. Види (класифікація) речей. Поняття майна. <i>Nemo sibi causam possessionis mutare potest.</i>	
6.	Володіння	-
6.1.	Поняття і структурні елементи володіння. <i>Possessio, detentio, corpus possessionis, animus possessionis, precarium.</i> Володіння і держання: спільні та відмінні риси. <i>Sequester.</i> Володіння законне і незаконне, добросовісне і недобросовісне. Виникнення володіння. Припинення володіння.	
6.2.	Захист володіння. <i>Petitorium. Possessorium.</i> Характерні особливості інтердиктного захисту володіння. <i>Interdictum de precario. Interdictum unde vi. Interdictum utrobi.</i> Відмінності петиторного захисту від посесорного. Захист добросовісного володіння публіціанським позовом.	
7.	Право власності	1

7.1.	Поняття права власності. <i>Dominium ex jure Quiritium</i> . Історичні види власності. Об'єкти права власності. <i>Res nullius cedit primo occupanti</i> . Зміст права власності та повноваження власника. <i>Jus possidendi, jus utendi, jus abutendi</i> . Відмінність власності від інституту володіння. <i>Nemo plus juris ad alterum transfere potest quam ipse habet</i> .	
7.2.	Статус майна, набутого підвладними та рабами. <i>Ubi meam rem invenio, ibi eam vindico</i> .	
7.3.	Види власності: квіритська, бонітарна, провінційна, власність перегринів. Причини виникнення різних видів власності. Спільна власність (<i>communio, condominium</i>).	
7.4.	Набуття права власності. Способи набуття: первісні і похідні. Традиція. <i>Totius corporis pro indiviso pro parte dominium habet</i> .	
7.5.	Способи захисту права власності. Віндикаційний (<i>rei vindicatio</i>) і негаторний (<i>actio negatoria</i>) позови, прохібиторний позов (<i>actio prohibitoria</i>). Публіціанський позов (<i>actio Publiciana</i>).	
8.	Права на чужі речі	2
8.1.	Поняття права на чужі речі і проблема розщеплення права власності. Основні типи прав на чужу річ, та їх загальна характеристика. Особливості захисту прав на чужу річ.	
8.2.	<i>Servitutum</i> . <i>Servitus protegeni, servitus tigni immitendi, servitus stillicidii, servitus fluminis</i> . Поняття та види. <i>Servitus in faciendo consistere non potest</i> .	
8.3.	Господарське значення і зміст сервітутів. <i>Iter, via, actus, aquaeductus, aquaehaustus</i> . Спільне та відмінне між речовими та особистими сервітутами, міськими та сільськими сервітутами. <i>Usufructus est jus alienis rebus utendi fruendi salva rei substantia</i> .	
8.4.	Набуття і втрата сервітутів. Захист сервітутного права.	
8.5.	Емфітевзис і суперфіцій: зміст та загальна характеристика. <i>Superficio solo cedit</i> .	
8.6.	Застава (<i>Hypotheca</i>), її форми. Іпотека, фидуціарна угода, ручний заклад. Предмет застави. Право продажу заставної речі. Встановлення декількох заставних прав на одну і ту ж річ.	
9.	Загальне вчення про зобов'язання	2
9.1.	Визначення зобов'язання. Зміст зобов'язання. <i>Obligatio est juris vinculum, quo necessitate abstringimur alicujus solvende rei secundum nostrae civitatis jura</i> .	
9.2.	Види зобов'язань. Підстави виникнення зобов'язань. Класифікація зобов'язань. <i>Debentur non exiguntur. Periculum est in mora</i> .	
9.3.	Юридичні факти. Класифікація юридичних фактів. <i>Vis maior. Prior tempore potior jure</i> .	
9.4.	Угоди односторонні і двосторонні. Контракти і пакти. Правочини.	
9.5.	Сторони в зобов'язанні. <i>Casus a nullio praestantur</i> . Зміст зобов'язання.	
9.6.	Особистий характер зобов'язань. <i>Pacta sunt servanda. Constitutum debiti</i> .	
9.7.	Заміна осіб в зобов'язанні. Перехід зобов'язання по спадщині. Цессія. Новація. Перевід боргу. Зобов'язання з декількома кредиторами або боржниками. <i>Damnum injuria datum</i> .	

9.8.	Поняття і принципи виконання зобов'язання. Дострокове виконання зобов'язання. Заміна сторін. Час виконання та місце виконання зобов'язання. <i>Negotiurum gestio</i> .	
9.9.	Наслідки невиконання зобов'язання. Зміст та характер відповідальності боржника. <i>Corpus delicti</i> . Особиста і майнова відповідальність боржника. Відповідальність за прострочку виконання. Збитки. Види збитків. Умови настання відповідальності. <i>Delictum privatum</i> . Звільнення боржника від відповідальності. <i>Periculum est emptoris</i> .	
9.10.	Основні засоби забезпечення зобов'язань.	
9.11.	Основні способи припинення зобов'язань. Оновлення зобов'язання (новація). Залік. Неможливість виконання зобов'язань. <i>Culpa lata dolo aequiparatur</i> .	
10.	Загальне вчення про договори.	1
10.1.	Поняття та види договорів. <i>Contractus</i> . Умови дійсності договорів. Класифікація договорів. Зміст договору. Порядок і форма укладення договору. <i>Locus regit actum</i> . <i>Lex specialis derogat generalis</i> . Випадки представництва. <i>Voluntatem potius quam verba consedere oportet</i> . Умови і строки.	
10.2.	Недійсні договори. <i>Periculum est emptoris</i> . Договори протизаконні і такі, що суперечать «добрим звичаям». Договори, укладені внаслідок насильства, погрози, умислу, помилки. <i>Culpa lata dolo aequiparatur</i> .	
10.3.	Договори вербальні, літеральні, реальні і консенсуальні. Безіменні договори. Синалагматичні договори. Контракти і пакти. <i>Depositum est, quod custodiendum alieni datum est</i> . Види пактів.	
11.	Окремі види договірних зобов'язань.	1
11.1.	Вербальні договори. Стипуляція. <i>Stipulatio</i> . Порядок укладення і зміст. Формальний характер стипуляції, її абстрактність. Односторонність стипуляційного зобов'язання. Розвиток в формі стипуляції відносин поруки.	
11.2.	Літеральні договори. Синграфи і хірографи.	
11.3.	Реальні договори. Позика (<i>mutuum</i>) та позичка (<i>commodatum</i>), різниця між цими договорами. Договір схову (депозит, <i>depositum</i>) та його види. Застава та її види. <i>Hypotheca</i> .	
11.4.	Характер зобов'язань за договорами позички і схову. Консенсуальні договори. Купівля-продаж (<i>emptio-venditio</i>). Історичний розвиток. Права і обов'язки сторін, предмет договору. Відповідальність за недоліки речі. Евікція.	
11.5.	Договір майнового найму та його види (<i>locatio-conductio rerum</i>). Договір найму речей. Права і обов'язки сторін. Права наймача в разі переходу права власності на найняту річ до іншої особи. Піднайом договору найму речей.	
11.6.	Найм послуг. Предмет договору, права, обов'язки сторін, порядок укладення. Відповідальність за неналежне виконання договору.	
11.7.	Договір підряду. Права і обов'язки сторін. Ризик випадкової загибелі предмету підряду.	
11.8.	Договір доручення (<i>mandatum</i>). Зміст та порядок укладення. Вимоги до сторін. Особливості правовідносин за договором доручення. Припинення договору доручення.	
11.9.	Договір товариства (<i>societas</i>). Походження цього договору. Види товариств. Права і обов'язки товаришів стосовно один одного	

11.10	і відносно третіх осіб. Внески. Участь у розподілі прибутків і збитків. Припинення товариства. Безіменні контракти (<i>permutatio, contrastus aestimatorius</i>). Їх характеристика. Типи безіменних контрактів. Види пактів.	
12.	Загальне поняття про позадоговірні зобов'язання	2
12.1.	Поняття та види позадоговірних зобов'язань. <i>Obligatio</i> . Підстави виникнення таких зобов'язань. Загальне поняття зобов'язання ніби з договору. <i>Ex contractu. Quasi ex contractu</i> .	
12.2.	Ведення чужих справ без доручення: необхідні елементи і правові наслідки. Зобов'язання, що виникають з безпідставного збагачення. Кондиції (<i>condictio</i>) та їх види.	
12.3.	Поняття та ознаки делікту. <i>Ex delicto. Quasi ex delicto</i> . Суб'єкти деліктних правовідносин. Особиста образа. Крадіжка. Неправомірне пошкодження майна. <i>Casus. Lucrum cessans</i> .	
12.4.	Відповідальність неповнолітніх та підвладних. Відповідальність господарів готелів, кораблів, дворів. Характер і зміст захисту потерпілих. Поняття зобов'язання із квазіделіктів. Приклади таких зобов'язань.	
13.	Спадкове право Риму	2
13.1.	Поняття спадкування та його види. <i>Hereditas. Testamentum</i> . Універсальне і сингулярне наступництво. Час та місце відкриття спадщини. <i>Hereditas iacens</i> . Спадкова маса. <i>Hereditas aditio</i> . Спадкування за правом представлення. Спадкова трансмісія. <i>Hereditas nihil aliud est, quam successio in universam jus quod defunctus habuit</i> .	
13.2.	Спадкування за заповітом. Порядок складання та форма заповіту. <i>Testamentum posterior derogat testamenti priori</i> . Активна та пасивна заповідальна здатність. Необхідні та добровільні спадкоємці. Умови дійсності заповіту. Зміст заповіту. Недійсність заповіту. Неофіційний заповіт. Обов'язкова доля. <i>Semel heres semper heres</i> .	
13.3.	Спадкування за законом. <i>Ab intestate. Heres ab intestate</i> . Агнатське споріднення як підстава спадкування за законом. Поступове визнання принципу кровного споріднення. Реформування системи спадкування Юстиніаном. Спадкування за законом в період імперії. <i>Nemo pro parte testatus pro parte intestatus decedere potest</i> .	
13.4.	Легати і фідейкоміси. Види легатів. <i>Legata. Fideicommissum</i> . Обмеження легатів. Універсальний фідейкоміс.	
13.5.	Відкриття спадщини. Прийняття спадщини. Наслідки прийняття. Відмова від прийняття спадщини. Позови про спадщину. Виморочна спадщина. <i>Vona vacantia</i> .	
14.	Вчення про цивільний процес	-
14.1.	Поняття і зміст позовного захисту. <i>In jure, in iudicio, iudicium publicum, iudicium privatum</i> . Загальні поняття про легісакційний, формулярний і екстраординарний процеси. Місце відправлення правосуддя. Вимоги до судді. Роль та місце судді в процесі. Авторитет судді і судові рішення.	
14.2.	Характер оцінки доказів. <i>Nullum criminae, nulla poena sine lege</i> . Покази свідків. <i>Unus testis — nullus testis</i> . Відповідальність судді за винесене ним рішення. Процесуальне представництво.	

14.3.	Публічні суди. Поняття і види позовів. <i>Nihil aliud est actio quam jus quod sibi debentur iudicio persequendi.</i>	
14.5.	Особливості ноксальної відповідальності (ноксальні позови). <i>Testis oculatus pluris est quam audiatur decem.</i>	
14.6.	Особливі засоби преторського захисту та їх відмінність від позовів. Види інтердиктів, повернення до первісного стану. Умови застосування реституції. Термін звернення за реституцією.	
14.7.	Поняття позовного строку. Початок дії позовного строку. Призупинення і перерва позовного строку.	
15.	Особливості карного права	-
15.1.	Публічні та приватні делікти. Поняття та ознаки публічного делікту (злочину). Класифікація злочинів за різними ознаками: 1) ординарні (<i>crimen ordinaria</i>); 2) екстраординарні (<i>crimen extraordinaria</i>). Характеристика суб'єкту злочину. Умови настання карної відповідальності. Форми вини: <i>dolus</i> – злочинний намір, злий умисел.	
15.2.	Класифікація публічних деліктів: злочини проти громади в цілому ("державні" злочини) (<i>versus rei publicae</i>); військові злочини; злочини проти релігії; зловживання владою; підкуп виборців; вимагання хабарів; підробка і брехня з правовими наслідками; вбивство і прирівняні до нього злочини; замах на недоторканість особи; статеві злочини; злочини проти власності; злочини проти публічного правопорядку у галузі господарювання.	
15.3.	Загальні принципи призначення покарання. Система покарань за публічні делікти: страта, позбавлення римського громадянства, примусові роботи, ув'язнення, тілесні покарання, штрафи.	
15.4.	Форми карного процесу: 1) публічний процес у справах, що підлягали одноосібній юрисдикції магістрата; 2) публічний процес у справах, що підлягали юрисдикції магістрата за участю народних зборів як обов'язкової апеляційної інстанції; 3) процес у справах, що виникали із вчинення приватних деліктів; 4) процес у справах, що підлягали юрисдикції колегії присяжних суддів; 5) процес у справах, що підлягали одноосібній юрисдикції магістрата у провінції.	
	Усього	18

1.3. Семінарські заняття

Семінарське заняття 1.

Тема 1. Поняття римського права. Тема 2. Джерела римського права.

Питання для усного опитування та дискусії

- 1.1. Основні періоди розвитку Римської держави та римського права. Принципат.
- 1.2. Поняття, предмет римського права і його система.
- 1.3. Система приватного права. Спільне та відмінне між цивільним та преторським правом.
- 1.4. Правовий статус претора та інших магістратів. Едикти.
- 1.5. Склад джерел римського права на початок 1 ст. н. е.
- 1.6. Кодифікація Юстиніана та її значення.
- 1.7. Рецепція римського права. Значення римської юриспруденції.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: поняття римського права; предмет римського права; система римського права, римське приватне право, римське публічне право, цивільне право, преторське право, право народів, Дигести, Інституції, Кодекс, Новели, Звід цивільних законів.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Право Стародавнього Риму являє собою сукупність правил і норм, що регулювали у давньоримському рабовласницькому суспільстві відносини між громадянами, державою, організаціями з метою впорядкування (організації) цих відносин, забезпечення можливості реалізації прав та належного виконання обов'язків, а також: захисту прав та інтересів учасників правовідносин. Однак право Стародавнього Риму як елемент давньоримської античної цивілізації, частину культури античного Риму слід відрізнити від *римського права*, що слід трактувати як сукупність загальних принципів і норм, що визначають становище особи та її взаємини з державою на підґрунті засад справедливості, добра та гуманізму.

Публічне право — це така правова сфера, в основі якої лежать державні інтереси, тобто сама побудова і діяльність держави як публічної влади, регламентація діяльності державного апарату, посадових осіб, державної служби, переслідування правопорушників, карна та адміністративна відповідальність. Приватне право можна визначити як сукупність правил і норм, що стосуються визначення статусу і захисту інтересів окремих осіб.

У ранньому римському праві тривалий час головною формою правотворення був *звичай*. Причому не існувало поняття «звичай» як якоїсь загальної, абстрактної категорії. Натомість були звичаї, характерні для тих або інших родів, а також звичаї, що виникають у практиці діяльності колегій жерців, магістратів та ін. Останні з часом закріпилися у вигляді коментарів понтифіків, коментарів магістратів тощо.

Починаючи з пізньої республіки, відбуваються зміни у системі форм творення права (правових норм). На другий план відходять правові звичаї, закони народних зборів та плебісцити. Разом з тим зростає значення *сенатус-консультів*, а у період принципату з'являються *конституції* принцепсів, що займають місце законів.

Істотно змінюється характер та значення діяльності юристів. У цей період вона здійснюється у різних формах: *cavere* — складання ділових паперів, формулярів угод тощо; *agere* — поради щодо подання позову і ведення його у суді; *respondere* — консультації, відповіді на запитання, що надходять від приватних осіб.

Семінарське заняття 2.

Тема 3. Особи.

Питання для усного опитування та дискусії

- 2.1. Поняття «особи» та суб'єкта права. Значення едикту Каракалі 212 року. Правоздатність: виникнення та припинення. Обмеження правоздатності.
- 2.2. Види дієздатності. Обмеження дієздатності та недієздатність. Опіка та піклування.
- 2.3. Правове положення римських громадян: права та обов'язки. Набуття та втрата римського громадянства.
- 2.4. Правове положення рабів. Рабський пекулій. Квазіправоздатність рабів.
- 2.5. Правове положення інших верств населення (латинів, переґринів, вільновідпущеників, колонів).
- 2.6. Розвиток юридичних осіб: види та правовий статус.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: фізична особа, юридична особа, правовий статус, правоздатність, дієздатність, деліктоздатність, римське громадянство, об'єкти і суб'єкти права, рабський пекулій; виникнення, втрата і обмеження правоздатності, види дієздатності, опіка і піклування.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Суб'єктом публічних відносин і публічного права у Римі вважався римський громадянин (*civis romanus*). Слід зазначити, що це поняття не є тотожним поняттю «фізична особа», яке застосовується у приватному праві: у відносинах публічного права римлянин виступав як специфічний суб'єкт — *civis optimo iure*. Для визнання за особою стану римського громадянства необхідна була наявність сукупності вимог: належність до римської громади, особиста свобода, наявність певного сімейного статусу, досягнення певного віку.

Крім того, наявність статусу римського громадянства, що було передумовою публічно-правової правосуб'єктності, водночас слугувала умовою виникнення та існування сукупності суб'єктивних прав у галузі приватних відносин: права укладення законного римського шлюбу (*jus conubii*), права здійснювати батьківську владу в родині (*patria potestas*), права бути учасником торгового обігу (*jus commercii*), право подавати законні позови (*legis actiones*) відповідно до *jus civile*.

Слід взяти до уваги, що обсяг прав та обов'язків, який впливав з римського громадянства, залежав від релігійного становища особи, а також від належності до чоловічої або жіночої статі.

Жінки формально мали римське громадянство. Проте зміст публічних правовідносин за їхньою участю був іншим, набагато вужчим, ніж тих, де суб'єктами були чоловіки. Адже жінки не користувалися виборчими правами, не могли бути обрані магістратами. Вони, за загальним правилом, взагалі не виконували ніяких публічних обов'язків.

Обмеження прав римського громадянства могло наставати як особливий юридичний наслідок у разі зменшення честі через ганьбу (*infamia*).

Цивільна правоздатність — це здатність вільної людини мати права та обов'язки у галузі приватних відносин. Вона виникала з моменту народження. Проте, як вважали римські юристи, у деяких випадках цивільна правоздатність може виникнути і до народження дитини. Правоздатність — це тільки можливість мати права, скористатися ними особа може самостійно тільки за наявності дієздатності, тобто здатності своїми діями набувати права і створювати для себе обов'язки, відповідати за вчинені делікти.

За віковим цензом цивільна дієздатність громадян диференціювалася на чотири групи. У разі неможливості особи самостійно здійснювати своє суб'єктивне право їй призначають опікуна або піклувальника. Римські юристи не вбачали принципової відмінності між цими двома поняттями. Але, як правило, опікун призначався над малолітніми і жінками, піклувальник — над душевнохворими, марнотратниками і неповнолітніми.

Перегріни у сфері приватноправових відносин керувалися власним національним правом згідно із законом про провінції, який встановлював для неї особливий правовий статус. Латини мали часткову цивільну правоздатність: *jus commercii* у них було практично у тому самому обсягу, як у римських громадян, проте *jus conubii* було обмежено. Певні особливості мав приватноправовий статус рабів, відпущених на волю (*libertini*). Загальне правило було таким, що лібертіни набували стан того, хто дав їм волю: відповідно — римського громадянина, латина, перегріна.

Семінарське заняття 3.

Тема 4. Сімейні правовідносини у Римі.

Питання для усного опитування та дискусії

- 3.1. Поняття римської сім'ї. Агнатська і когнатська спорідненість.
- 3.2. Умови укладення римського шлюбу. Заручини. Статус приданого та передшлюбного дарунку.
- 3.3. Законний римський шлюб і його види (cum manu, sine manu). Конкубінат. Правовий статус дружини та дітей у шлюбі та в конкубінаті. Контуберніум, шлюбні відносини рабів.
- 3.4. Способи укладення римського шлюбу. Припинення шлюбу. Розлучення.
- 3.5. Особисті та майнові відносини подружжя в законному римському шлюбі.
- 3.6. Батьківська влада: емансипація. Узаконення та усиновлення.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: шлюб з владою чоловіка, шлюб без влади чоловіка, сім'я, агнатське споріднення, когнатське споріднення, розірвання шлюбу, недійсність шлюбу, усиновлення, узаконення.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Давньоримська сім'я несла на собі відбиток родового ладу. Вона будувалася за принципом підпорядкування владі глави родини (pater familias). До складу сім'ї, крім pater familias, входили його дружина, діти та їхнє потомство, інші родичі, кабальні, а також раби. Терміном familia у давні часи позначали сукупність усього майна, дітей, рабів та іншої робочої сили. Залежно від сімейного стану римські громадяни поділялися на осіб свого права (persona sui juris) та осіб чужого права (persona alieni juris).

Законний римський шлюб укладався відповідно до норм цивільного права, допускався тільки між римськими громадянами, що мали jus conubii. Шлюби між римськими громадянами і перегрінами (латинами, вільновідпущениками, колонами) заборонялися. Певні обмеження щодо вступу до шлюбу зберігалися навіть після того, як усіх вільних Римської імперії було проголошено римськими громадянами.

Перегріни брали шлюб між собою відповідно до норм jus gentium, латини, вільновідпущеники, колони — відповідно до свого правового статусу, однак шлюби правових наслідків римського законного шлюбу не породжували. Дитина, народжена в такому шлюбі, не набувала статусу римського громадянина.

Майнові відносини подружжя охоплювали ще два шлюбно-правових інститути: посаг, придане (dos) та дарування з боку чоловіка (donatio propter nuptias).

Для взаємовідносин між батьками і дітьми у римській сім'ї була характерна практично безмежна батьківська влада над дітьми. Крім народження дітей у законному шлюбі, батьківська влада встановлювалася шляхом узаконення або усиновлення.

Семінарське заняття 4.

Тема 5. Речове право Риму. Тема 6. Володіння. Тема 7. Право власності.

Питання для усного опитування та дискусії

- 4.1. Поняття речового права та зобов'язального права. Поняття та види речей. Майно. Манципація.
- 4.2. Поняття володіння та його види. Добросовісне і недобросовісне володіння: правові наслідки.
- 4.4. Підстави виникнення та припинення володіння. Преторський захист. Інтердикти
- 4.5. Основні види власності: квіритська, бонітарна (преторська), перегрінська, провінційна.
- 4.6. Зміст права власності. Основні повноваження власника.
- 4.7. Способи набуття права власності. Припинення права власності.

4.8. Право спільної власності.

4.9. Захист права власності. Особливості позовного захисту.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: позов з фікцією, віндикаційний позов, негативний позов, прохібіторний позов, публіціанський позов, інтердикти, стипуляція, позовна давність, законні строки, право посідання, добросовісний володілець, право власності, право володіння, право користування, право розпорядження, способи набуття права власності, віндикаційний позов, негативний позов, прохібіторний позов, публіціанський позов, спільна сумісна власність, спільна часткова власність, сервітут, земельні та особисті сервітути, сільські та міські сервітути, емфітевзис, суперфіцій, застава.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

У римському праві поняття *possessio* («володіння», або ж «посідання») мало подвійне значення: 1) самостійний правовий інститут, не залежний від права власності; 2) одна з правомочностей власника. У першому значенні мають на увазі саме *володіння, посідання*, а в другому — *ius possidendi* — *право володіння*. Навіть нині ці поняття ототожнюють: володільця не відрізняють від власника, а власника — від володільця. Однак такі різні правові категорії змішувати не можна. Слід пам'ятати: *посесор* (володілець) — це фактичний володар речі, незалежно від наявності права на неї; *власник* — фактичний володар речі, який до того ж має право власності на неї.

Володіння, основане на праві, — це вже не володіння, а право власності. Фактичне володіння річчю може бути основане не тільки на праві власності, а й на будь-якому іншому (наприклад на договорі найму речі), однак воно не буде володінням, оскільки основане на праві. Посідання як фактичне володіння річчю — просто факт.

Із багатой казуїстики можна зробити висновок, що римські юристи розуміли *посідання як фактичне володіння річчю, поєднане з наміром вважати її своєю*.

Придбання права власності можливе було з двох джерел: від держави і від приватних осіб, що було своєрідним прототипом пізнішого поділу засобів придбання права власності на первісні та похідні. Традиційно вважалося, що римський власник має такі правоможності: право володіння; право користування; право розпорядження; право одержувати прибутки; право захисту.

Відносини спільної власності підпорядковуються певним правилам. Оскільки річ у цілому і в усіх своїх частках належить всім власникам разом, то звідси випливає вимога — розпорядження, володіння і користування річчю може здійснюватися тільки за згодою всіх співвласників. При цьому не має значення, кому і яка частка (більша чи менша) права належить. Усі співвласники рівні в своєму праві здійснювати право власності.

Римське право з найдавніших часів всі способи набуття права власності поділяло на *первісні* й *похідні*. Захист права власності має різноманітні способи, методи, форми. Розглянемо лише речово-правові засоби цього захисту, які римське право розробило досить ґрунтовно. Це три спеціальних позови: віндикаційний, негативний і прохібіторний. Пізніше преторська практика додала до них ще один — *actio in rem Publiciana*.

Сутність прав на чужі речі полягає в тому, що суб'єкт цього права має змогу користуватися чужою річчю або навіть розпоряджатися нею. Римське приватне право знало три види прав на чужі речі: а) сервітути; б) емфітевзис і суперфіцій; в) заставне право. Найдавнішим правом на чужі речі є сервітути. Емфітевзис і суперфіцій, а також заставне право — це породження пізніших часів.

Право користування чужою землею в одному якомусь відношенні почали називати сервітутом (*servitū* — служити). Сервітутні відносини виникали, як правило, між сусідами чи

сусідніми земельними наділами, тому сервітутне право часто називають ще сусідським. Розрізняли таких види сервітутів: предіальні (від слова *praedium* — маєток) та персональні, які у свою чергу, мали також кілька різновидів.

Формування інституту емфітевзису в римському праві було зумовлено прагненням перетворити необроблені великі наділи землі в продуктивні сільськогосподарські угіддя. Розширення міст вимагало нового будівництва, для якого вільних земель не було. Для розв'язання цього протиріччя римляни за аналогією з емфітевзисом міські й державні, а потім і приватні землі почали передавати в довгострокову оренду для забудови. Так поступово сформувався суперфіцій.

Формування заставного права було зумовлено саме прагненням гарантувати виконання зобов'язань боржником. Договір застави, що був підставою для виникнення заставного права, укладався паралельно з будь-яким основним договором як доповнення до нього. Додатковий характер договору застави полягав у тому, що він вступав в дію лише за певної умови — невиконання основного зобов'язання. Це був договір з відкладною умовою. Якщо умова не наставала, договір застави не діяв.

Римське заставне право пройшло довгий шлях розвитку. Відомі три форми застави: *fiducia cum creditore* (фідуційна угода), *pignus* (ручна застава) та *hypoteca* (іпотека).

Семінарське заняття 5.

Тема 8. Права на чужі речі.

Питання для усного опитування та дискусії

- 5.1. Сервітути. Поняття і види. Розвиток сервітутного права.
- 5.2. Земельні сервітути. Сільські та міські сервітути. Встановлення та припинення сервітутів.
- 5.3. Особисті сервітути та їх види. Захист сервітутів.
- 5.4. Емфітевзис.
- 5.5. Суперфіцій.
- 5.6. Застава та її форми. Фідуційна угода, ручний заклад, іпотека.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: сервітут, земельні та особисті сервітути, сільські та міські сервітути, узуфрукт, узус, емфітевзис, суперфіцій, застава, фідуційна угода, іпотека, акцесорний характер, принцип старшинства.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Сутність прав на чужі речі полягає в тому, що суб'єкт цього права має змогу користуватися чужою річчю або навіть розпоряджатися нею. Римське приватне право знало три види прав на чужі речі: а) сервітути; б) емфітевзис і суперфіцій; в) заставне право. Найдавнішим правом на чужі речі є сервітути. Емфітевзис і суперфіцій, а також заставне право — це породження пізніших часів.

Виникає право власника земельної ділянки, позбавленої певних переваг, користуватися ними на сусідньому наділі незалежно від волі його власника. Таке право користування чужою землею в одному якомусь відношенні почали називати сервітутом (**servire** — служити). Сервітутні відносини виникали, як правило, між сусідами чи сусідніми земельними наділами, тому сервітутне право часто називають ще сусідським. Розрізняли такі види сервітутів: предіальні (від слова *praedium* — маєток) та персональні. (В навчальній літературі предіальні сервітути також називають «земельними», а персональні — «особистими».)

На основі договору оренди та речевих прав на землю з часом виник новий правовий інститут користування чужою землею — *emphyteusis* (емфітевзис). Паралельно йшов процес

передачі міських земель під забудову в довготривалу стійку оренду, яка дістала назву superficies (суперфіцій). Відмінність між цими двома інститутами полягала в тому, що за емфітевзисом земля передавалася з метою обробітку для виробництва сільськогосподарської продукції, а за суперфіцієм міська земля передавалася під забудову.

Одним із різновидів прав на чужі речі було заставне право, що почало формуватися у ранній республіканський період для забезпечення виконання зобов'язань. При цьому застава виконувала допоміжну роль. Договір застави, що був підставою для виникнення заставного права, укладався паралельно з будь-яким основним договором як доповнення до нього. Акцесорний (додатковий) характер договору застави полягав у тому, що він вступав в дію лише за певної умови — невиконання основного зобов'язання. Це був договір з відкладною умовою. Якщо умова не наставала, договір застави не діяв.

Римське заставне право пройшло довгий шлях розвитку. Відомі три форми застави: fiducia cum creditore (фідуційна угода), pignus (ручна застава) та hypoteca (іпотека).

Семінарське заняття 6.

Тема 9. Загальне вчення про зобов'язання.

Питання для усного опитування та дискусії

- 6.1. Поняття і зміст зобов'язання. Класифікація зобов'язань.
- 6.2. Сторони в зобов'язанні. Заміна сторін в зобов'язанні. Цесія, новація. Підстави виникнення зобов'язань.
- 6.3. Основні принципи виконання зобов'язань.
- 6.4. Наслідки невиконання зобов'язань.
- 6.5. Засоби забезпечення виконання зобов'язань.
- 6.6. Припинення зобов'язань, минаючи виконання.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: зобов'язання, система зобов'язань, договірні та позадоговірні зобов'язання, одностороннє і двостороннє зобов'язання, факультативне зобов'язання, альтернативне зобов'язання, фідуціарна угода, кредитор, боржник, множинність осіб у зобов'язанні, часткова множинність осіб, солідарна і субсидіарна множинність осіб, способи забезпечення виконання зобов'язань, наслідки невиконання зобов'язань, настання цивільної відповідальності, способи припинення зобов'язань.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Зобов'язання — це правовідносини, в яких сторонами є кредитор і боржник, а їх зміст складають права й обов'язки сторін. Предметом зобов'язання завжди є дія, що має юридичне значення і правові наслідки. Якщо дія не має правового характеру, то вона не породжує юридично значимого зобов'язання. Різноманітність господарсько-економічних дій римляни поділяли на три групи: dare — дати, praestare — надати, facere — зробити. Ця тріада і визначає зміст зобов'язання. Будь-яка дія боржника зумовлена однією з вимог кредитора: дати, надати або зробити.

Зобов'язання з множинністю осіб на тій чи іншій стороні поділяються на *часткові й солідарні*. І перші, і другі можуть бути активними і пасивними.

Головна мета будь-якого зобов'язання — задовольнити вимоги кредиторів. Виконання зобов'язань полягає в здійсненні зобов'язаною особою (боржником) дій, що становлять зміст зобов'язання (передача речі, надання речі в тимчасове користування, виконання якої-небудь роботи). Саме по собі виконання має багато різних нюансів, елементів, вимог тощо. Тому в практиці часто виникають спори про характер виконання, його повноту, відповідність умовам договору.

Невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання визнавалося порушення умов договору або однієї з наведених вище вимог до виконання. Наприклад, якщо договір не виконаний у зумовлений строк — це невиконання, якщо ж виконаний з прострочкою — неналежне виконання. Наслідки в обох випадках наставали однакові: або відповідальність боржника, або звільнення його від відповідальності.

Відповідальність боржника за невиконання або неналежне виконання зобов'язання у пізньому римському праві наставала лише за наявності спеціальних умов — *вини* і *наявності збитків*. За відсутності однієї з цих двох умов відповідальність не наставала. Поняття шкоди в римському праві складалося з двох елементів: а) *damnum emergens* — втрата наявного; б) *lucrum cessans* — втрачена вигода. Римське приватне право знало дві підстави звільнення боржника від відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язання: *casus* (випадок) і *vis maior* (нездоланна, непереборна сила).

Семінарське заняття 7.

Тема 10. Договори: загальні положення. 11. Окремі види договірних зобов'язань.

Питання для усного опитування та дискусії

- 7.1. Поняття та види договорів.
- 7.2. Умови дійсності договорів. Недійсність договорів, правові наслідки.
- 7.3. Зміст договорів.
- 7.4. Укладання договорів. Представництво.
- 7.5. Реальні договори: загальна характеристика.
- 7.6. Консенсуальні договори: а) договір купівлі-продажу; б) договір майнового найму; в) договір підряду; г) договір доручення.
- 7.7. Вербальні та літеральні договори.
- 7.8. Пакти та їх види.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: договір, оферта, акцепт, реальні та консенсуальні договори, односторонні, двосторонні та синалагматичні договори, відплатні та безоплатні договори, купівля-продаж, майновий найм, підряд, доручення.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Римська юриспруденція створила розгалужену систему договорів, яка забезпечувала надійну правову основу ділових відносин. Більшість договорів — двосторонні правочини, в яких дві сторони є *контрагентами* угоди. Існували також багатосторонні договори, але в римському праві вони зустрічалися порівняно рідко. Предмет договору — яка-небудь дія, бездіяльність або відмова від здійснення дії.

Однак не будь-який договір породжує зобов'язання, хоч переважна більшість є основою для виникнення зобов'язань. Поняття зобов'язання ширше, ніж поняття договору: зобов'язання виникають (крім договорів) також з деліктів, квазіделіктів і квазіконтрактів.

Не кожна угода ставала договором. Юридичну чинність вона набувала лише за умови додержання обов'язкових вимог: вільного волевиявлення сторін, правосуб'єктності сторін, відповідної форми волевиявлення, визначення предмета договору, реальності виконання дій, що становлять предмет договору. При недодержанні цих вимог договір міг бути визнаний недійсним.

Елементи змісту договору поділяли на три види: істотні (необхідні), звичайні та випадкові. Для укладення договору вимагалась особиста присутність сторін, оскільки

зобов'язання трактувалося як суворо особисті відносини між певними особами. Лише з розвитком обігу почали практикувати укладення договорів через представника.

До реальних контрактів римське приватне право відносило чотири види договорів: позику, позичку, зберігання, заставу.

Нагадаємо, що реальні контракти набували юридичної чинності в момент фактичної передачі речі, без якої договору взагалі не виникало. Перелік реальних контрактів був вичерпним і не міг бути змінений угодою сторін.

Консенсуальні контракти сформувались пізніше інших договорів, і формалізм при укладенні їх був істотно пом'якшений. Укладення договору досягалося тут простою угодою сторін. До цієї групи належали договори купівлі-продажу, найму (речей, послуг, роботи), доручення, *societas* (договір про спільну діяльність або ж договір товариства). Консенсуальні контракти становили також замкнену групу. Основна спільна риса консенсуальних контрактів — набуття ними чинності з моменту досягнення угоди без виконання яких-небудь додаткових формальностей.

Семінарське заняття 8.

Тема 12. Позадовірні зобов'язання.

Питання для усного опитування та дискусії

- 8.1. Поняття позадовірних зобов'язань і їх відмінність від довірних.
- 8.2. Поняття та види зобов'язань ніби-то з договору.
- 8.3. Поняття та характерні ознаки зобов'язань із деліктів.
- 8.4. Характеристика деліктних зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди майну (*furtum, damnum injuria datum*).
- 8.5. Характеристика деліктних зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди особі (*injuria*).
- 8.6. Поняття та види зобов'язань з ніби-то з деліктів.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: ніби договір, ведення чужих справ без доручення, зобов'язання з безпідставного збагачення, делікт, крадіжка, знищення, пошкодження чужого майна, образа, ноксальна відповідальність, помста, ніби делікт.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Назва «зобов'язання ніби з договорів» підкреслює те, що вони виникали не із контрактів чи іншої якоїсь угоди, а саме з односторонньої дії якої-небудь особи. Підставою для їх виникнення міг бути односторонній правочин або інше майнове надання однієї сторони іншій. Характерною особливістю такого роду зобов'язань є одержання певної вигоди однією стороною за волевиявленням і за рахунок другої, але без наміру обдарувати першу сторону.

До зобов'язань ніби з договору римське право відносило: а) зобов'язання з ведення чужих справ без доручення; б) зобов'язання з безпідставного збагачення, а саме: помилковий платіж; майнове надання з певною метою, яка не здійснилась; повернення недобросовісно одержаного.

Зобов'язання, які виникли з безпідставного збагачення, в римському праві були. Вони захищалися засобами кондикційних позовів чи просто кондикцій (*condictio*): а) позов про повернення незаборгованого; б) позов про повернення майнового подання, мету якого не досягнуто; в) позов про повернення краденого; г) позов про повернення одержаного несправедливо чи за неправильною підставою.

В основі виникнення зазначених зобов'язань лежать дозволені, правомірні дії, проте мотиви їх здійснення неправомірні, або через помилку, або через інші чинники.

До позадоговірних зобов'язань належить група деліктних зобов'язань — *ex delicto*, тобто зобов'язань, що виникали з правопорушень.

Приватним правопорушенням (*delictum privatum*), на відміну від кримінального злочину, вважали неправомірну дію, яка порушує інтереси окремих приватних осіб. До неї належали також протиправні дії, які сучасне право відносить до тяжких кримінальних злочинів (наприклад, такі, як крадіжка, шахрайство, каліцтво).

Як і система контрактів, так і система деліктів мала замкнений характер і вичерпний перелік правопорушень. Деліктом визнавалися тільки ті правопорушення, що в законі визначалися як: а) кривда (особиста образа); б) крадіжка; в) неправомірне знищення або пошкодження чужого майна. Для настання деліктної відповідальності вимагалася наявність юридичного складу, до якого входили: а) шкода, заподіяна протиправними діями однієї особи іншій; б) протиправність дій того, хто завдав шкоди; в) кваліфікація цієї дії законом як приватноправового делікту.

Позадоговірні цивільні правопорушення, що тягли виникнення шкоди і не підпадали під ознаки делікту, дістали назву *ніби делікти* (*квазіделікти*). Це четверта група підстав виникнення зобов'язань.

Загального визначення квазіделіктів римські юристи не залишили, а перелік неправомірних дій, що охоплювалися цим поняттям, досить широкий.

Семінарське заняття 9.

Тема 13. Спадкове право Риму.

Питання для усного опитування та дискусії

- 9.1. Поняття спадкування. Основні категорії спадкового права.
- 9.2. Спадкування за заповітом. Вимоги до заповіту.
- 9.3. Спадкування за законом. Порядок закликання спадкоємців.
- 9.4. Легати і фідейкоміси.
- 9.5. Відкриття і прийняття спадщини.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: спадкування, універсальне і сингулярне спадкове правонаступництво, спадкодавець, спадкоємець, заповіт, черги спадкоємців за законом, спадкова трансмісія, спадкування за правом представлення, заповідальний відказ, підпризначення спадкоємця, легат, фідейкоміси.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Спадкове право і в системі римського приватного права, і в сучасних правових системах є одним з найважливіших інститутів і займає проміжне місце між: речевим і зобов'язальним правом. Його значення зумовлено також тим, що об'єктом спадкування переважно є право власності. Питання про те, що залишається після смерті померлого власника, кому воно має перейти, в якому порядку та обсязі, з найдавніших часів і до наших днів залишаються в центрі уваги суспільства і держави.

Спадкування — це перехід майна після смерті його власника до інших осіб. Під *майном* розуміють сукупність прав і обов'язків померлого. Припускають, що спадкування за законом виникло раніше спадкування за заповітом.

Заповіт — це одностороннє волевиявлення, на підставі якого можуть виникнути права та обов'язки у спадкоємців. Кожному історичному періоду відповідала своя форма заповіту. *Призначення спадкоємців* — основний елемент змісту будь-якого заповіту. Якщо в ньому

містилися вказівки, кому і в яких частках мало перейти майно померлого, але не називалося ім'я спадкоємця, заповіт вважався недійсним.

Важливим принципом римського спадкового права, який залишався практично незмінним в усі часи римської історії, була свобода заповіту. Заповідач мав право призначити спадкоємцем на свій розсуд будь-кого зі своїх родичів або й зовсім сторонніх осіб.

Спадкування за законом виникло раніше спадкування за заповітом, пройшовши складний і тривалий шлях становлення. Кардинальну реформу спадкування за законом здійснив Юстиніан.

В основу спадкування за законом у «праві Юстиніана» було покладено когнатське (кровне) споріднення й індивідуальну приватну власність. Усіх потенційних спадкоємців, тобто кровних родичів, Юстиніан розділив на п'ять класів, встановив черговість їх закликання до спадкування і допустив наступництво між спадкоємцями різних класів і ступенів. У разі відмови від спадщини закликаного спадкоємця спадщина виморочною не ставала, а до спадкування закликалися наступні за ступенем родичі.

Римське спадкове право знало *сингулярне наступництво*, за яким до окремих осіб переходили лише певні майнові вигоди без обтяження їх будь-якими обов'язками. Це були легати (або заповідальні відкази) і фідеїкоміси.

1.4. Самостійна робота студентів

Самостійна робота студентів складається з блоків завдань.

1.4.1. Завдання на самостійну роботу

Блок завдань (БЗ) № 1

1. Вивчити латинські вирази:

1. **Amicus Plato, sed magis amica veritas** — Платон мій друг, але істина дорожче
2. **Argumenta ponderantur, non numerantur** — сила аргументів не в їх кількості, а у вагомості
3. **Audiatur et altera pars!** — хай буде вислухано й іншу сторону
4. **Casus a nullo praestare** — за випадок ніхто не відповідає
5. **Confessus pro judicato habetur** — той, хто визнав позов, програв справу
6. **Contractus est ultro citroque obligatio** — контракт є взаємне зобов'язання (тобто угода сторін)
7. **Corpus liberum nullam recipit aestimationem** — тіло вільної людини взагалі не оцінюється
8. **Culpa lata dolo aequiparatur** — груба необережність дорівнюється наміру (умислу)
9. **Dura lex, sed lex** — суворий закон, але це закон
10. **Fiat iustitia, pereat mundus!** — хай звершиться правосуддя, якщо навіть загине світ!

2. Вміти розкрити правове значення кожного латинського виразу.

Блок завдань (БЗ) № 2

1. Вивчити латинські вирази:

1. **Fiat justitia** — хай станеться правосуддя, запанує справедливість
2. **Fide, sed cui vide** — довіряй, але дивиському
3. **Gutta cavai lapidem** — капля каміньдовбає
4. **Homo sum, humani nihil a me alienum puto** — я людина, і ніщо людське мені не чуже
5. **Ignorantia juris nocet (non excusat), ignorantia facti non nocet (excusat)** — незнання закону не є виправданням, але незнання факту є виправданням
6. **Ignorantia legis neminem excusat** — незнання закону нікого не вибачає
7. **Ignorantia non est argumentum** — незнання — не доказ
8. **Inter arma leges silent** — коли гримять гармати, закони мовчать
9. **Juris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere** — приписи права такі: чесно жити, нікому не шкодити, надавати кожному належне

10. **Jus est ars boni et aequi** — право є мистецтво добра та справедливості

2. Вміти розкрити правове значення кожного латинського виразу.

Блок завдань (БЗ) № 3

1. Вивчити латинські вирази:

1. **Justitia est fundamentum regni** — правосуддя — фундамент держави
2. **Legis virtus haec est imperare, velare, permittere, punire** — призначення закону полягає в тому, щоб наказувати, забороняти, дозволяти, карати
3. **Lex prospicit, non respicit** — закон не має зворотної сили
4. **Lex specialis derogat generali** — спеціальний закон виключає дію загального закону
5. **Libertas est potestas faciendi id, quod jure licet** — свобода є можливість робити те, що дозволено по праву
6. **Manifestum non indigent probatione** — очевидне не потребує доказу
7. **Mens sana in corpore sano** — в здоровому тілі здоровий дух
8. **Miserium est arbitro alterius vivere** — ганебно жити чужим розумом
9. **Nemo debet bis puniri pro uno delicto** — ніхто не може бути покараний двічі за одне і те саме правопорушення
10. **Omne jus vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones** — все право стосується або осіб, або речей, або позовів (дій)

2. Вміти розкрити правове значення кожного латинського виразу.

Блок завдань (БЗ) № 4

1. Вивчити латинські вирази:

1. **Omnia mea mecum porto** — все моє ношу з собою
2. **Omnis obligatio vel ex contractu vel ex delicto nascitur** — будь-яке зобов'язання виникає або з договору, або з правопорушення
3. **Potius sero, quam nunquam** — краще пізно, ніж ніколи
4. **Qui timide vocat, docet negare** — хто боязко просить, той привчає відмовляти
5. **Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem** — знання законів полягає не в тому, аби пам'ятати їх слова, а в тому, щоб зрозуміти їх зміст
6. **Si vis pacem, para bellum** — якщо хочеш миру, готуйся до війни
7. **Sine pretio nulla venditio est** — без ціни немає продажу
8. **Ubi jus, ibi remedium** — де є право, там є і його захист
9. **Unus testis — nullus testis** — один свідок — не свідок
10. **Viva vox juris civilis** — голос приватного права

2. Вміти розкрити правове значення кожного латинського виразу.

Тема 1. Поняття римського права

Самостійну роботу з цієї теми слід будувати з урахуванням логічної структури її змісту за таким планом:

Завдання 1. Дати письмову відповідь на питання: Історія розвитку римського права. Значення римського приватного права для сучасного юриста.

Завдання 2: Написати есе на тему: «Рецепція римського права».

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте римське приватне право як елемент цивілізації.
2. Розкрийте історичне значення римського права для національних правових систем.

3. У чому полягає юридичне значення римського права для створення понятійного і категоріального апарату, сучасної термінології.
4. Розкрийте форми рецепції римського приватного права: вивчення римського права, дослідження джерел і культури, використання норм, тощо.
5. Що означають прямі (первинні) та похідні (вторинні) рецепції.
6. Поясніть явні та приховані (латентні) рецепції.

Тема 2. Джерела римського права

Завдання 1. Дати письмові відповіді на такі питання:

- 2.1. Звичаї як форми позитивного права. Формування звичаїв.
- 2.2. Консультації юристів. Закон про цитування юристів.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення звичаю.
2. Назвіть ознаки звичаю.
3. У чому полягає відмінність звичаю від закону?
4. Розкрийте значення звичаїв для створення римських законів.
5. Назвіть сфери діяльності римських юристів.
6. Розкрийте значення діяльності юристів для формування римської юриспруденції.

Тема 3. Особи

Завдання 1. Скласти письмовий аналіз таких питань:

- 3.1. Опіка та піклування в римському праві.
- 3.3. Юридичні особи та їх види. Становлення та розвиток юридичних осіб.

Завдання 2. Письмово вирішіть задачу за поданою фавбулою.

Дорослі сини звернулися до батька з вимогою розділу майна, посилаючись на те, що воно є їхньою спільною власністю. Однак батько виконати цю вимогу відмовився, зазначивши, що сини знаходяться під його владою, а тому є не суб'єктами, а об'єктами права. *Хто з них правий?*

Питання для самоконтролю

1. Вкажіть відмінність опіки і піклування.
2. Вкажіть випадки встановлення опіки.
3. Над якими особами встановлювали піклування?
4. Які особи не мали права бути опікунами і піклувальниками?
5. Чи мала право жінка виступати в якості опікуна і піклувальника?
6. Назвіть ознаки юридичної особи.
7. Чи була відома у Стародавньому Римі правова категорія «юридична особа»?
8. Розкрийте право- та дієздатність юридичної особи.
9. Чи надіялася юридична особа деліктоздатністю?

Тема 4. Сімейні правовідносини у Римі

Завдання 1. Дайте письмову відповідь на такі питання:

- 4.1. Придане як матеріальна основа моногамної сім'ї.
- 4.2. Дошлюбний подарунок.

Завдання 2. Письмово вирішіть задачі за поданою фавбулою.

1. Не емансипованого тридцятилітнього сина було призначено на посаду міського претора. Батько гордився цим призначенням, але звернувся до сина, як до посадової особи, з запитанням: *хто з них має підпорядковуватися іншому: чи він сину — як кожен громадянин Риму — магистрату, чи син йому, як paterfamilias?*

2. Рабиня вийшла заміж і передала чоловіку у якості посагу певну кількість грошей. Через деякий час колишній господар рабині звернувся до її чоловіка з позовом про витребування вказаної суми, посилаючись на те, що гроші належать йому. Відповідач заперечував позов посиленням на те, що після укладення шлюбу він звільнив свою дружину з рабства, і вона тепер є вільною жінкою. Крім того, зазначив він, після укладення шлюбу вже пройшло більше 10 років.

Як вирішити справу? Дайте оцінку аргументам сторін.

3. У римського громадянина Тиберія було три онука. Один народився від сина, що жив разом із батьком. Другий онук народився в сім'ї емансипованого сина. Третій був народжений дочкою, що знаходилась у «законному римському шлюбі».

Який з онуків знаходився під владою діда Тиберія?

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте долю приданого у моногамній сім'ї.
2. В яких випадках подавався позов про придане?
3. У якому порядку відшкодовувалося придане у випадку припинення шлюбу?
4. Назвіть права подружжя на придане.
5. Яким чином встановлювалося придане?
6. У чому полягало значення дошлюбного подарунку?
7. Назвіть права подружжя на дошлюбний подарунок.

Тема 5. Речове право Риму

Завдання 1. Дайте письмову відповідь на такі питання:

- 5.1. Значення класифікації речей. Речі божественного та людського права.
- 5.2. Поняття майна, доходів.

Питання для самоконтролю

1. Значення поділу речей на манциповані та неманциповані.
2. Значення поділу речей на споживчі та неспоживчі.
3. Значення поділу речей на подільні та неподільні.
4. Значення поділу речей на індивідуально визначені та родові.
5. Значення поділу речей на головну річ і її приналежність.
6. Значення поділу речей на плоди та доходи.

Тема 6. Володіння

Завдання 1. Зробіть письмовий аналіз таких питань:

- 6.1. Титул володіння.
- 6.2. Поняття держання.
- 6.3. Володіння за давністю та особливості інтердиктного захисту.

Завдання 2. Письмово вирішіть задачу за поданою фавулою.

Требацій, який жив на узбережжі, одного дня знайшов скриню, де були різноманітні товари. Оскільки вказівки на те, чиї це товари не було, він забрав скриню собі. Через деякий час до нього прийшов раб Муція з листом від останнього і проханням повернути речі.

Кому належать речі, які в бурю було викинуто за борт для полегшення судна?

Питання для самоконтролю

1. Що означає термін «титул володіння»?
2. У чому відмінність титульного і безтитульного володіння?
3. Назвіть випадки аномального (безтитульного) володіння.
4. Розкрийте значення володіння для давності.
5. Розкрийте значення володіння для інтердиктного захисту.
6. Назвіть значення публіціанського позову для захисту володіння.

Тема 7. Право власності

Завдання 1. Написати есе на тему:

- 7.1. Історичні форми віндикаційного позову.
- 7.2. Права відповідача за віндикаційним позовом.

Завдання 2. Письмово вирішіть задачі за поданою фавулою.

1. До юриста звернулися із запитанням: «Хто має бути власником речі, якщо на пергаментних паперах Тація Мевій напише вірш, розповідь, промову?»

Дайте відповідь.

2. Дикий олень, клеймований стрілою, був уже схоплений мисливцем, але зумів вирватися й утекти. Майже в той же час його застрелив інший мисливець.

Хто власник здобичі?

Питання для самоконтролю

1. Назвіть способи захисту права власності.
2. Які форми набував віндикаційний позов у різні історичні періоди?
3. В яких випадках подавався віндикаційний позов?
4. За яких умов підлягала задоволенню вимога за віндикаційним позовом?
5. Якими правами володів відповідач за віндикаційним позовом?
6. Що означає пасивне уповноваження за віндикаційним позовом?

Тема 8. Права на чужі речі

Завдання 1. Дайте письмову відповідь на такі питання.

- 8.1. Специфіка узуфрукта та узусу як персонального права на чужу річ.
- 8.2. Способи встановлення і припинення узуфрукту.
- 8.3. Захист узуфрукту. Квазіузуфрукт.

Завдання 2. Письмово вирішіть задачу за поданою фавулою.

Клавдій купив у Марія сад біля ділянки Яволена. Марій та Яволена багато років тому на спільні кошти побудували на землі Яволена колодязь, який згідно з домовленістю призначався виключно для зрошення саду Марія. За це Марій відмовився від стягнення боргу з Яволена. Зараз Яволена не бажає, щоб Клавдій користувався цим колодязем, як його

попередник. Клавдій посилався на те, що для саду, який був закладений вже після облаштування колодязя, немає звідки більше поблизу доставити воду.

Як вирішити спір?

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття узуфрукту.
2. Вкажіть первісне призначення узуфрукту.
3. Що становило об'єкт узуфрукту?
4. Назвіть основні права узуфруктарія і «голого власника».
5. Якими позовами захищався узуфрукт?
6. Назвіть способи встановлення узуфрукту.
7. Назвіть способи припинення узуфрукту.

Тема 9. Загальне вчення про зобов'язання

Завдання 1. Письмово розмежувати такі поняття:

- 9.1. Система зобов'язань.
- 9.2. Преторські та натуральні зобов'язання.

Питання для самоконтролю

1. Вкажіть відмінність між цивільними, преторськими і натуральними зобов'язаннями.
2. Розкрийте значення преторських зобов'язань.
3. Розкрийте значення натуральних зобов'язань.
4. Назвіть підстави виникнення цивільних зобов'язань.
5. Назвіть підстави виникнення преторських зобов'язань.
6. Назвіть підстави виникнення натуральних зобов'язань.

Тема 10. Загальне вчення про договори

Завдання 1. Дайте письмовий аналіз таким поняттям: Новація та цесія: спільне та відмінне.

Завдання 2. Письмово вирішіть задачу за поданою фавулою.

Колатін Торквіній передав Камілу Квінцію на збереження 50 мішків зерна. Мішки поклали у коморі, що належала Камілу. Внаслідок недогляду Каміла пошкоджений дах комори не був відремонтований до настання сезону дощів. У результаті цього все зерно, що знаходилося у коморі, у тому числі і зерно самого Каміла, було зіпсовано. Торквіній звернувся до Каміла із позовом про стягнення вартості втраченого зерна.

Чи підлягає позов задоволенню?

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте договір товариства як трьохсторонній правочин.
2. Поясніть делегацію як форму перенесення вимоги.
3. Охарактеризуйте делегацію як особливий вид виконання.
4. Дайте визначення цесії.
5. Як називаються сторони у правовідносинах із цесії?
6. Розкрийте правове положення цесіонера.

Тема 11. Окремі види договірних зобов'язань

Завдання 1. Дослідити такі поняття: «Зберігання. Поклажа. Секвестр». Спільне та відмінне.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте господарське значення поклажі.
2. Назвіть межі повноважень поклажоприймача.
3. Які критерії відповідальності поклажоприймача?
4. Поясніть позов з договору поклажі.
5. У чому полягала змушена поклажа у разі нещасного випадку?
6. Розкрийте специфіку секвестру як різновиду поклажі.

Тема 12. Загальне поняття про позадоговірні зобов'язання

Завдання 1. Написати есе на такі теми:

- 12.1. Функції деліктної відповідальності.
- 12.2. Ноксальна відповідальність.

Завдання 2. Письмово вирішіть задачі за поданою фабулою.

1. Юриста запитали: «Чи господар судна має відповідати за дії усіх членів свого екіпажу? Чи враховується те, що він сам не завдавав шкоди? Чи однаково він відповідає за їхні дії, чи має враховуватися та обставина — вільні вони чи раби?»

2. Одного дня Лентут Сілан побачив, що на його полі пасеться чуже стадо. З метою прогнати стадо зі свого поля, Лентут Сілан спустив на нього собак. В результаті 2 коней зі стада загинули і декілька були покалічені.

Тит Марій, господар тварин, зажадав від Лентута Сілана відшкодувати вартість загиблих і покалічених тварин.

Проте Лентут Сілан відшкодувати шкоду відмовився і заявив, що, по-перше, це все сталося з вини самого Тита, бо він не забезпечив належного нагляду за худобою, а, по-друге, ті збитки, яких він, Лентут, зазнав внаслідок знищення посівів, не менші.

Як має бути вирішений спір?

3. Раб Валерія Нуманція в бійці убив раба Авлія Руфуса. Авлій Руфус звернувся до Валерія Нуманція з вимогою сплатити за раба. Він наполягав, щоб Валерій сплатив йому за раба в десятикратному розмірі, оскільки цей раб був його природним сином (народженим від рабині) і він був прив'язаний до нього.

Валерій Нуманцій сплатити за раба відмовився, посилаючись на те, що:

- 1) раба убив не він, а його раб;
- 2) раб був убитий внаслідок поєдинку, за яким, він, Валерій Нуманцій, спостерігав і може підтвердити, що поєдинок був чесним.

Як вирішити спір?

Питання для самоконтролю

1. Поясніть каральну функцію деліктної відповідальності.
2. У чому полягає охоронна і захисна функція деліктної відповідальності?
3. Розкрийте відновну функцію деліктної відповідальності.
4. В яких випадках встановлювалася ноксальна відповідальність?
5. Які наслідки було встановлено у разі ноксальної відповідальності за шкоду, завдану рабами?
6. Які наслідки було встановлено у разі ноксальної відповідальності за шкоду, завдану тваринами?

Тема 13. Спадкове право Риму

Завдання 1. Письмово охарактеризуйте такі поняття:

- 13.1. Фідеїкоміси.
- 13.2. Дарування на випадок смерті.

Завдання 2. Письмово вирішіть задачі за поданою фавулою.

1. Помираючи, Гортензій вказав у тестаменті: «Хай спадкоємцем буде мій син, що має народитися від моєї вагітної дружини. Якщо ж раптом він, коли стане правоздатним, відмовиться від спадку, то хай спадкоємцем буде Курій».

Після смерті Гортензія його вдова народила мертвого сина. Тоді претензії на спадок пред'явив брат небіжчика, посилаючись на те, що оскільки спадкоємець не став правоздатним, то тестамент є недійсним, і Курій на спадок претендувати не може. Сторони звернулися до суду.

Як вирішити справу?

2. Після смерті спадкодавця, який не залишив заповіту, не виявилось законних спадкоємців, і на спадщину стали претендувати далекий родич померлого й емансипований син померлого.

Кому віддасть перевагу претор?

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте правове значення фідеїкомісів.
2. Для яких видів спадкування встановлювалися фідеїкоміси?
3. Назвіть предмет фідеїкомісів.
4. Назвіть види фідеїкомісів.
5. Розкрийте правове значення дарування.
6. Який вплив на розвиток інституту дарування мав Закон Цінція?
7. Поясніть дарування на випадок смерті як одна із вимог набуття *mortis causa*.

Тема 14. Вчення про цивільний процес

Завдання 1. Напишіть реферат-огляд на таку тему: «Форми цивільного процесу в Давньому Римі».

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте поняття цивільний процес
2. Розкрити форми цивільного процесу
 - Легісакційний
 - Формулярний
 - Екстраординарний

Тема 15. Особливості кримінального права

Завдання 1. Проаналізуйте систему покарань у Старому Римі.

Питання для самоконтролю

1. Розкрити принципи призначення покарань
2. Види покарань

1.5. Підсумковий контроль

Підсумковий семестровий контроль на денній формі навчання проводиться у формі усного екзамену.

1.5.1. Питання для підсумкового контролю

1. Суб'єкти римського приватного права.
2. Введення у володіння.
3. Поняття договору.
4. Система римського приватного права.
5. Інституції Юстиніана.
6. Види консенсуальних контрактів.
7. Відмінність римського цивільного права від римського приватного права.
8. Умови дійсності договору.
9. Поняття джерел римського приватного права.
10. Ознаки юридичної особи.
11. Вербальні та літеральні контракти.
12. Елементи кодифікації Юстиніана.
13. Конкубінат, контуберніум.
14. Система цивільного процесу.
15. Відмінність кодексу Юстиніана від сучасного кодексу.
16. Поняття володіння.
17. Іпотека.
18. Поняття цивільної правоздатності.
19. Особливості екстраординарного процесу.
20. Поняття та види зобов'язань.
21. Наслідки невиконання зобов'язань.
22. Наслідки визнання набувача добросовісним і недобросовісним.
23. Поняття цивільної дієздатності.
24. Поняття суду, судового процесу.
25. Фидуціарна угода.
26. Новели Юстиніана.
27. Легати та фідейкоміси.
28. Часткова дієздатність.
29. Особливі засоби преторського захисту.
30. Спільна власність.
31. Система римського права.
32. Засоби забезпечення зобов'язань.
33. Види реальних контрактів.
34. Предмет римського приватного права.
35. Обмежена дієздатність.
36. Поняття позову.
37. Порядок укладення шлюбу.
38. Майнові відносини подружжя.
39. Підстави виникнення зобов'язань.
40. Відмінність едиктів магистратів від едиктів імператора.
41. Види позовів.
42. Поняття юридичної особи.
43. Джерела пізнання римського приватного права.
44. Поняття сім'ї.
45. Рабський пекулій.
46. Види конституцій імператорів.
47. Перешкоди до укладення шлюбу.
48. Відмінність реальних контрактів від консенсуальних
49. Батьківська влада.
50. Суперфіцій.
51. Спадкування за законом.
52. Види власності у Римі.
53. Сервітути.
54. Система прав на чужі речі.

55. Спадкування за правом представлення.
56. Поняття пакту.
57. Відмінність речового права від зобов'язального права.
58. Учасники і сторони процесу.
59. Петиторний захист.
60. Підстави припинення шлюбу.
61. Посесорний захист.
62. Умови вступу у шлюб.
63. Набуття та припинення права власності.
64. Поняття спадкування.
65. Правовий статус жінки у Римі.
66. Види володіння.
67. Рецепція римського приватного права.
68. Поняття особи та суб'єкта права.
69. Застава.
70. Система римського права.
71. Поняття правосуб'єктності.
72. Поняття делікту.
73. Поняття квазиделікту.
74. Поняття квазидоговору.
75. Спадкування за заповітом.
76. Стипуляція.
77. Роль кодифікації Юстиніана.
78. Система речових прав.
79. Захист володіння.
80. Діяльність юристів як джерело правоутворення.
81. Едикт імператора Каракали 212 р. та його значення.
82. Підстави виникнення зобов'язань.
83. Закон як джерело права. Його структура.
84. Поняття та види шлюбу.
85. Позадоговірні зобов'язання.
86. Види юридичних осіб.
87. Роль претора у легісакційному і формулярному процесах.
88. Сторони у зобов'язанні. Можливість заміни сторін.
89. Позовна давність.
90. Поняття і зміст права власності.

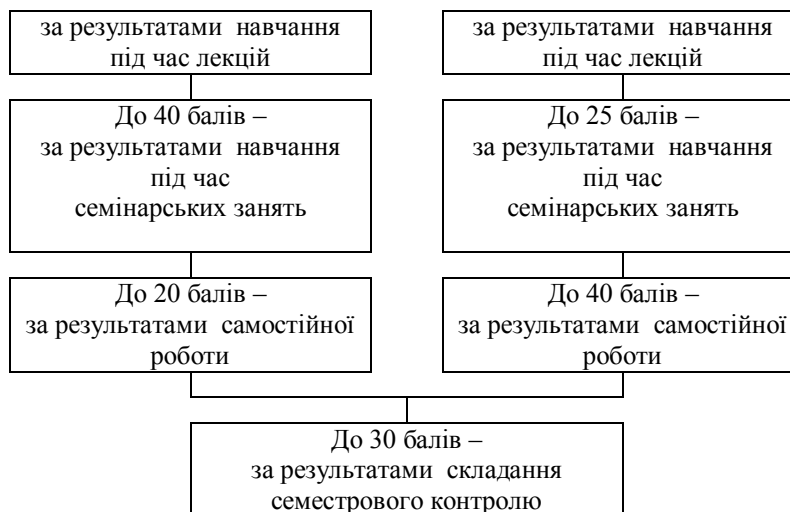
1.5.2. Приклад екзаменаційного білету

1. Роль кодифікації Юстиніана.
2. Система речових прав.
3. Поняття квазидоговору.

2. Схема нарахування балів

2.1. Нархування балів студентам з навчальної дисципліни здійснюється відповідно до такої схеми:

2.2. Обсяг балів, здобутих студентом під час лекцій з навчальної дисципліни, обчислюється у пропорційному співвідношенні кількості відвіданих лекцій і кількості лекцій, передбачених навчальним планом, і визначається згідно з додатками 1 і 2 до Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права.

З цієї навчальної дисципліни передбачено проведення 9 лекційних занять за денною формою навчання.

Отже, студент може набрати під час лекцій таку кількість балів:

№ з/п	Форма навчання	Кількість лекцій за планом	Кількість відвіданих лекцій								
			1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1.	Денна	9	0,5	1,5	2,0	2,5	3,5	4,0	4,5	5,5	6,0

2.3. Обсяг балів, здобутих студентом під час семінарських занять, обчислюється за сумою балів, здобутих під час кожного із занять, передбачених навчальним планом, і визначається згідно з додатком 3 до Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права.

З цієї навчальної дисципліни передбачено проведення 9 семінарських занять за денною формою навчання. За результатами семінарського (практичного, лабораторного) заняття кожному студенту до відповідного документа обліку успішності виставляється кількість балів від 0 до 5 числом, кратним 0,5, яку він отримав протягом заняття. Критерії поточного оцінювання знань студентів наведені у п.4.3.8. Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права.

2.4. Перерозподіл кількості балів в межах максимально можливої кількості балів за самостійну роботу студентів та виконання індивідуальних завдань, наведено в наступній таблиці:

№ з/п	15 тем	Номер теми															Усього балів	
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.		
1.	Максимальна кількість балів за самостійну роботу	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,8	20
	Усього балів																20	

2.5 На семестровий контроль з кожної навчальної дисципліни відводиться 30 балів. Шкала визначення балів за результатами семестрового контролю подана у табл.

Шкала
визначення балів за результатами семестрового контролю

Кількість балів за результатами семестрового контролю	Рівень знань студента	Критерії оцінювання
27 – 30	високий	Студент правильно, повно та аргументовано розкрив питання, продемонстрував вміння самостійно аналізувати теоретичний матеріал, правильно та аргументовано вирішив завдання практичного характеру, володіє термінологією і викладає матеріал чітко і логічно.
24,5 – 26,5	достатній	Студент достатньо повно розкрив суть питання, володіє термінологією, але назвав не всі риси, ознаки або види явища, процесу, інституту, теорії, категорії, проблеми, не до кінця розкрив зміст понять, допустив деякі неточності, які були виправлені ним при відповідях на додаткові питання і не вплинули на правильне розуміння змісту.
22,5 – 24		Студент у цілому розкрив суть питання, відповідає аргументовано і загалом правильно, володіє термінологією, але назвав не всі теорії, функції, риси явища, інституту, процесу, допустив декілька помилок, які не вплинули на їх правильне розуміння.
20,5 – 22	середній	Студент не до кінця розкрив основний зміст питання, деякі суттєві риси, явища, поняття. Проблеми розкрив частково, допустив певні помилки та неточності, які свідчать про його неповне розуміння сутності питання, в основному володіє термінологією.
18 – 20		Студент не до кінця розкрив зміст питання, не повністю визначив його істотні аспекти: риси, функції, види, форми тощо, допустив помилки принципового характеру, недостатньо володіє термінологією.
10,5 – 17,5	низький	Студент не достатньо розкрив зміст питання, не вміє його аналізувати і не може послідовно і логічно викласти, допустив суттєві помилки, не володіє термінологією.
0 – 10		Студент не розкрив зміст питання, не зумів його аналізувати і послідовно і логічно викласти, допустив хибні думки, не володіє термінологією.

Підсумовування балів за результатами вивчення навчальної дисципліни здійснюється після складання семестрового контролю. Семестрова оцінка з навчальної дисципліни обчислюється шляхом додавання набраних студентом балів з поточного та семестрового контролю, а також додаткових балів. Семестрова оцінка виставляється у відомості обліку успішності, індивідуальному навчальному плані та заліковій книжці студента, при чому вона не може перевищувати 100 балів.

2.6 У разі отримання за результатами вивчення навчальної дисципліни (поточного і підсумкового контролю) 34 або менше балів (оцінка F за шкалою ЄКТС) студент зобов'язаний повторно вивчити дисципліну в наступному навчальному періоді. У разі отримання за результатами вивчення навчальної дисципліни (поточного і підсумкового контролю) 35-59

балів (оцінка FX за шкалою ЄКТС) студент має право повторно пройти підсумковий контроль двічі: перший раз – перескладання викладачеві, другий раз – перескладання комісії.

3. Рекомендовані джерела

Тема 1. Поняття римського права

1. Гринько С. Д. Рецепція римського приватного права як передумова систематизації європейського цивільного законодавства. Проблеми систематизації приватного права України та Європи: Монографія. Київ: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. С. 55-78.
2. Гринько С. Д. Викладання римського приватного права в юридичних навчальних закладах. *Університетські наукові записки: Науковий часопис Хмельницького університету управління та права*. 2010. № 1. С. 289-294.
3. Гринько С. Д. Ідеологічне значення римського права. *Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць Одеської національної юридичної академії*. 2010. Вип. 30. С. 53-64.
4. Закони XII таблиць / Римське право (Інституції). Х. : Одіссей, 2000. 288 с.
5. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право : підруч. для вищ. навч. закл.. К. : «МП Леся», 2014. 240 с.
6. Лубко І. Основи римського цивільного права: Практичний посібник. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2006. 92 с.
7. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник. К., Атіка, 2007. 256 с.
8. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с.
9. Підопригора О. А. Римське право : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
10. Підопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підруч. 2-ге вид. К. : Юрінком Інтер, 2009.– 528 с.
11. Основи римського приватного права: навч.-метод. посібник для здобувач. передвищої освіти ступеня «фаховий молодший бакалавр». 6-те вид. допов. та переробл. [Електронне видання] / за заг. ред. К. Глиняної. Одеса : Фенікс, 2023. 140 с. (Сер. «Навчально-методичні посібники»).

Тема 2. Джерела римського права

1. Гринько С. Д. Історіографія питання рецепції римського права в Україні. *Університетські наукові записки: Науковий часопис Хмельницького університету управління та права*. 2008. № 1. С. 53-61.
2. Гринько С. Д. Дигести Юстиніана як джерело римського приватного права. *Університетські наукові записки: Науковий часопис Хмельницького університету управління та права*. 2007. №1. С. 90-96.
3. Гринько С. Д. Рецепція римського приватного права як метод порівняльного правознавства. Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. 2008. Вип. 7 / Редкол. : Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України, 2008. С. 39-45.
4. Русу С. Д. Історико-правові передумови рецепції римського приватного права. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3. С. 12-16.
5. Закони XII таблиць / Римське право (Інституції). Х. : Одіссей, 2000. 288 с.
6. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право : підруч. для вищ. навч. закл.. К. : «МП Леся», 2014. 240 с.
7. Лубко І. Основи римського цивільного права: Практичний посібник. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2006. 92 с.
8. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник. К., Атіка, 2007. 256 с.
9. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с.
10. Підопригора О. А. Римське право : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.

11. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підруч. 2-ге вид. К. : Юрінком Інтер, 2009.– 528 с.
12. Основи римського приватного права: навч.-метод. посібник для здобувач. передвищої освіти ступеня «фаховий молодший бакалавр». 6-те вид. допов. та переробл. [Електронне видання] / за заг. ред. К. Глиняної. Одеса : Фенікс, 2023. 140 с. (Сер. «Навчально-методичні посібники»).
13. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Західна традиція. Одеса: АО БАХВА, 2001. 328 с.

Тема 3. Особи

1. Закони XII таблиць / Римське право (Інституції). Х. : Одіссей, 2000. 288 с.
2. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право : підруч. для вищ. навч. закл.. К. : «МП Леся», 2014. 240 с.
3. Лубко І. Основи римського цивільного права: Практичний посібник. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2006. 92 с.
4. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник. К., Атіка, 2007. 256 с.
5. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с.
6. Основи римського приватного права: навч.-метод. посібник для здобувач. передвищої освіти ступеня «фаховий молодший бакалавр». 6-те вид. допов. та переробл. [Електронне видання] / за заг. ред. К. Глиняної. Одеса : Фенікс, 2023. 140 с. (Сер. «Навчально-методичні посібники»).
7. Підпригора О. А. Римське право : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
8. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підруч. 2-ге вид. К. : Юрінком Інтер, 2009.– 528 с.
9. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Західна традиція. Одеса: АО БАХВА, 2001. 328 с.
10. Вовк В.М. «Вроджений» та набутий статус громадянства (на прикладі Стародавнього Риму). *Митна справа*. 2013. № 3 (87). Ч. 2.Кн.1. С. 82-87.

Тема 4. Сімейні правовідносини в Римі

1. Закони XII таблиць / Римське право (Інституції). Х. : Одіссей, 2000. 288 с.
2. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право : підруч. для вищ. навч. закл.. К. : «МП Леся», 2014. 240 с.
3. Лубко І. Основи римського цивільного права: Практичний посібник. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2006. 92 с.
4. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник. К., Атіка, 2007. 256 с.
5. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с.
6. Основи римського приватного права: навч.-метод. посібник для здобувач. передвищої освіти ступеня «фаховий молодший бакалавр». 6-те вид. допов. та переробл. [Електронне видання] / за заг. ред. К. Глиняної. Одеса : Фенікс, 2023. 140 с. (Сер. «Навчально-методичні посібники»).
7. Підпригора О. А. Римське право : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
8. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підруч. 2-ге вид. К. : Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
9. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Західна традиція. Одеса: АО БАХВА, 2001. 328 с.

Тема 5. Речове право Риму

1. Закони XII таблиць / Римське право (Інституції). Х. : Одіссей, 2000. 288 с.
2. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право : підруч. для вищ. навч. закл.. К. : «МП Леся», 2014. 240 с.

3. Лубко І. Основи римського цивільного права: Практичний посібник. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2006. 92 с.
4. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник. К., Атіка, 2007. 256 с.
5. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с.
6. Підпригора О. А. Римське право : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
7. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підруч. 2-ге вид. К. : Юрінком Інтер, 2009.– 528 с.
8. Основи римського приватного права: навч.-метод. посібник для здобувач. передвищої освіти ступеня «фаховий молодший бакалавр». 6-те вид. допов. та переробл. [Електронне видання] / за заг. ред. К. Глиняної. Одеса : Фенікс, 2023. 140 с. (Сер. «Навчально-методичні посібники»).
9. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Західна традиція. Одеса: АО БАХВА, 2001. 328 с.

Тема 6. Володіння

1. Закони XII таблиць / Римське право (Інституції). Х. : Одіссей, 2000. 288 с.
2. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право : підруч. для вищ. навч. закл.. К. : «МП Леся», 2014. 240 с.
3. Лубко І. Основи римського цивільного права: Практичний посібник. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2006. 92 с.
4. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник. К., Атіка, 2007. 256 с.
5. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с.
6. Підпригора О. А. Римське право : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
7. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підруч. 2-ге вид. К. : Юрінком Інтер, 2009.– 528 с.
8. Основи римського приватного права: навч.-метод. посібник для здобувач. передвищої освіти ступеня «фаховий молодший бакалавр». 6-те вид. допов. та переробл. [Електронне видання] / за заг. ред. К. Глиняної. Одеса : Фенікс, 2023. 140 с. (Сер. «Навчально-методичні посібники»).
9. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Західна традиція. Одеса: АО БАХВА, 2001. 328 с.

Тема 7. Право власності

1. Закони XII таблиць / Римське право (Інституції). Х. : Одіссей, 2000. 288 с.
2. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право : підруч. для вищ. навч. закл.. К. : «МП Леся», 2014. 240 с.
3. Лубко І. Основи римського цивільного права: Практичний посібник. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2006. 92 с.
4. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник. К., Атіка, 2007. 256 с.
5. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с.
6. Підпригора О. А. Римське право : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
7. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підруч. 2-ге вид. К. : Юрінком Інтер, 2009.– 528 с.
8. Основи римського приватного права: навч.-метод. посібник для здобувач. передвищої освіти ступеня «фаховий молодший бакалавр». 6-те вид. допов. та переробл. [Електронне видання] / за заг. ред. К. Глиняної. Одеса : Фенікс, 2023. 140 с. (Сер. «Навчально-методичні посібники»).
9. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Західна традиція. Одеса: АО БАХВА, 2001. 328 с.

Тема 8. Права на чужі речі

1. Закони XII таблиць / Римське право (Інституції). Х. : Одіссей, 2000. 288 с.
2. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право : підруч. для вищ. навч. закл.. К. : «МП Леся», 2014. 240 с.
3. Лубко І. Основи римського цивільного права: Практичний посібник. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2006. 92 с.
4. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник. К., Атіка, 2007. 256 с.
5. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с.
6. Підпригора О. А. Римське право : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
7. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підруч. 2-ге вид. К. : Юрінком Інтер, 2009.– 528 с.
8. Основи римського приватного права: навч.-метод. посібник для здобувач. передвищої освіти ступеня «фаховий молодший бакалавр». 6-те вид. допов. та переробл. [Електронне видання] / за заг. ред. К. Глиняної. Одеса : Фенікс, 2023. 140 с. (Сер. «Навчально-методичні посібники»).
9. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Західна традиція. Одеса: АО БАХВА, 2001. 328 с.

Тема 9. Загальне вчення про зобов'язання

1. Закони XII таблиць / Римське право (Інституції). Х. : Одіссей, 2000. 288 с.
2. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право : підруч. для вищ. навч. закл.. К. : «МП Леся», 2014. 240 с.
3. Лубко І. Основи римського цивільного права: Практичний посібник. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2006. 92 с.
4. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник. К., Атіка, 2007. 256 с.
5. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с.
6. Підпригора О. А. Римське право : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
7. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підруч. 2-ге вид. К. : Юрінком Інтер, 2009.– 528 с.
8. Основи римського приватного права: навч.-метод. посібник для здобувач. передвищої освіти ступеня «фаховий молодший бакалавр». 6-те вид. допов. та переробл. [Електронне видання] / за заг. ред. К. Глиняної. Одеса : Фенікс, 2023. 140 с. (Сер. «Навчально-методичні посібники»).
9. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Західна традиція. Одеса: АО БАХВА, 2001. 328 с.
10. Гринько С. Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція: монографія. / За наук.ред. Є. О. Харитонова. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. 724

Тема 10. Загальне вчення про договори

1. Закони XII таблиць / Римське право (Інституції). Х. : Одіссей, 2000. 288 с.
2. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право : підруч. для вищ. навч. закл.. К. : «МП Леся», 2014. 240 с.
3. Лубко І. Основи римського цивільного права: Практичний посібник. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2006. 92 с.
4. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник. К., Атіка, 2007. 256 с.
5. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с.
6. Підпригора О. А. Римське право : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
7. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підруч. 2-ге вид. К. : Юрінком Інтер, 2009.– 528 с.

8. Основи римського приватного права: навч.-метод. посібник для здобувач. передвищої освіти ступеня «фаховий молодший бакалавр». 6-те вид. допов. та переробл. [Електронне видання] / за заг. ред. К. Глиняної. Одеса : Фенікс, 2023. 140 с. (Сер. «Навчально-методичні посібники»).
9. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Західна традиція. Одеса: АО БАХВА, 2001. 328 с.
10. Козуб І.Г., Боднарук М.І. Основи римського цивільного права : навч. Посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 488 с.

Тема 11. Окремі види договірних зобов'язань

1. Закони XII таблиць / Римське право (Інституції). Х. : Одіссей, 2000. 288 с.
2. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право : підруч. для вищ. навч. закл.. К. : «МП Леся», 2014. 240 с.
3. Лубко І. Основи римського цивільного права: Практичний посібник. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2006. 92 с.
4. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник. К., Атіка, 2007. 256 с.
5. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с.
6. Підпригора О. А. Римське право : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
7. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підруч. 2-ге вид. К. : Юрінком Інтер, 2009.– 528 с.
8. Основи римського приватного права: навч.-метод. посібник для здобувач. передвищої освіти ступеня «фаховий молодший бакалавр». 6-те вид. допов. та переробл. [Електронне видання] / за заг. ред. К. Глиняної. Одеса : Фенікс, 2023. 140 с. (Сер. «Навчально-методичні посібники»).
9. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Західна традиція. Одеса: АО БАХВА, 2001. 328 с.
10. Козуб І.Г., Боднарук М.І. Основи римського цивільного права : навч. Посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 488 с.

Тема 12. Загальне поняття про позадоговірні зобов'язання

1. Закони XII таблиць / Римське право (Інституції). Х. : Одіссей, 2000. 288 с.
2. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право : підруч. для вищ. навч. закл.. К. : «МП Леся», 2014. 240 с.
3. Лубко І. Основи римського цивільного права: Практичний посібник. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2006. 92 с.
4. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник. К., Атіка, 2007. 256 с.
5. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с.
6. Підпригора О. А. Римське право : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
7. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підруч. 2-ге вид. К. : Юрінком Інтер, 2009.– 528 с.
8. Основи римського приватного права: навч.-метод. посібник для здобувач. передвищої освіти ступеня «фаховий молодший бакалавр». 6-те вид. допов. та переробл. [Електронне видання] / за заг. ред. К. Глиняної. Одеса : Фенікс, 2023. 140 с. (Сер. «Навчально-методичні посібники»).
9. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Західна традиція. Одеса: АО БАХВА, 2001. 328 с.
10. Русу С. Д. Furtum та damnum iniuria datum за римським приватним правом. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права: Науковий часопис*. 2004. № 3 (11). С. 51-55.

11. Гринько С. Д. Підстави виникнення деліктних зобов'язань за римським правом // Університетські наукові записки: *Науковий часопис Хмельницького університету управління та права*. 2009. № 1. С. 45-67.
12. Козуб І.Г., Боднарук М.І. Основи римського цивільного права : навч. Посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 488 с.

Тема 13. Спадкове право Риму

1. Закони XII таблиць / Римське право (Інституції). Х. : Одіссей, 2000. 288 с.
2. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право : підруч. для вищ. навч. закл.. К. : «МП Леся», 2014. 240 с.
3. Лубко І. Основи римського цивільного права: Практичний посібник. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2006. 92 с.
4. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник. К., Атіка, 2007. 256 с.
5. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с.
6. Підпригора О. А. Римське право : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
7. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підруч. 2-ге вид. К. : Юрінком Інтер, 2009.– 528 с.
8. Основи римського приватного права: навч.-метод. посібник для здобувач. передвищої освіти ступеня «фаховий молодший бакалавр». 6-те вид. допов. та переробл. [Електронне видання] / за заг. ред. К. Глиняної. Одеса : Фенікс, 2023. 140 с. (Сер. «Навчально-методичні посібники»).
9. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Західна традиція. Одеса: АО БАХВА, 2001. 328 с.
10. Козуб І.Г., Боднарук М.І. Основи римського цивільного права : навч. Посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 488 с.

Тема 14. Вчення про цивільний процес

1. Вовк В. М. Порівняльна характеристика сучасного українського цивільного процесу та екстраординарного судового процесу в Римі. *Українське правосуддя : здобутки та перспективи*: матеріали Всеукраїнської науково -практичної конференції , 16 травня 2008 року. Чернівці: Рута, 2008. С. 258–263.
2. Закони XII таблиць / Римське право (Інституції). Х. : Одіссей, 2000. 288 с.
3. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право : підруч. для вищ. навч. закл.. К. : «МП Леся», 2014. 240 с.
4. Лубко І. Основи римського цивільного права: Практичний посібник. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2006. 92 с.
5. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник. К., Атіка, 2007. 256 с.
6. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с.
7. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підруч. 2-ге вид. К. : Юрінком Інтер, 2009.– 528 с.
8. Підпригора О. А. Римське право : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
9. Основи римського приватного права: навч.-метод. посібник для здобувач. передвищої освіти ступеня «фаховий молодший бакалавр». 6-те вид. допов. та переробл. [Електронне видання] / за заг. ред. К. Глиняної. Одеса : Фенікс, 2023. 140 с. (Сер. «Навчально-методичні посібники»).
10. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Західна традиція. Одеса: АО БАХВА, 2001. 328 с.
11. Козуб І.Г., Боднарук М.І. Основи римського цивільного права : навч. Посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 488 с.

Тема 15. Особливості кримінального права

1. Закони XII таблиць / Римське право (Інституції). Х. : Одіссей, 2000. 288 с.
2. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право : підруч. для вищ. навч. закл.. К. : «МП Леся», 2014. 240 с.
3. Лубко І. Основи римського цивільного права: Практичний посібник. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2006. 92 с.
4. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник. К., Атіка, 2007. 256 с.
5. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с.
6. Підпригора О. А. Римське право : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
7. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підруч. 2-ге вид. К. : Юрінком Інтер, 2009.– 528 с.
8. Основи римського приватного права: навч.-метод. посібник для здобувач. передвищої освіти ступеня «фаховий молодший бакалавр». 6-те вид. допов. та переробл. [Електронне видання] / за заг. ред. К. Глиняної. Одеса : Фенікс, 2023. 140 с. (Сер. «Навчально-методичні посібники»).
9. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Західна традиція. Одеса: АО БАХВА, 2001. 328 с.
10. Козуб І.Г., Боднарук М.І. Основи римського цивільного права : навч. Посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 488 с.

4. Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт/: Бібліотечно-бібліографічні ресурси: Бібліографічний моніторинг URL: <http://portal.rada.gov.ua/rada/control/uk/index>.
2. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>.
3. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського: Система каталогів і картотек. URL: http://www.nbuv.gov.ua/db/library_db.html.
4. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського: пошукова система сайту : Система каталогів і картотек: Каталог книжкових видань : Пошук у електронному каталозі. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/db/opac.html>.
5. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського: пошукова система сайту : Система каталогів і картотек: Електронний фонд (тематичні та видові зібрання публікацій) : Електронна бібліотека авторефератів дисертацій : Пошук у електронній бібліотеці авторефератів дисертацій. – URL: <http://www.nbuv.gov.ua/eb/ard.html>.
6. Національна парламентська бібліотека України: вебсайт. – Режим доступу до електронних ресурсів: <http://www.nplu.org/ua/resources/resources.htm>.
7. Національна парламентська бібліотека України: вебсайт : Політематична база даних статей з періодичних видань. URL: <http://analytic.nplu.org/>.
8. Національна парламентська бібліотека України: вебсайт: Каталог статей зі збірників наукових праць URL: <http://stt.nplu.org/>.
9. <http://www.thelatinlibrary.com/justinian.html>
10. <http://iuscivile.com>
11. <http://www.uniroma1.it/>
12. <http://www.dptromano.unina.it/>
13. <http://www.dirittoestoria.it/iusantiquum/>